

René Magritte, Verbeelding

Serie: De werkelijkheid verbeeld

20 december 2020

Voorgangers: Derk Stegeman (overweging) en Ria Huisman

Welkom en mededelingen

Lied: Onstilbare tonen

Inleiding op het thema

Weest gegroet!

Verbeelding. Daarover gaat het vandaag. Magritte helpt ons op weg, maar we kijken ook naar werk van de Nederlandse schilder Henk Hage.

Zo op het oog leidde René Magritte een rustig en huiselijk leven. Het beeld dat van de laatste periode in zijn leven domineert, is dat van de burgerman die thuis de kachel aanmaakt, de krant leest en dagelijks trouw de hond uitlaat. Hij heeft geen atelier, maar schildert gewoon thuis in de huiskamer of in de keuken. En als zijn vrouw Georgette Berger het eten op tafel zet, gaat alles aan de kant. Kinderen hebben ze niet.

Magritte leidde een teruggetrokken leven. Zijn biografie laat zich niet lezen als een avonturenroman. Een van de bepalende gebeurtenissen is de zelfdoding van zijn moeder. Als 13 jarige jongen is hij erbij wanneer haar lichaam naakt wordt gevonden in de rivier de Sambre.

Was dit een onuitwisbare herinnering? En heeft zij de ongewone helderheid en scherpte van zijn werk mede bepaald? Wortelt hier de ervaring dat beelden, hoe gelijkend en realistisch ze ook zijn, de werkelijkheid niet tot leven kunnen wekken?

Magritte leert ons dat het perfecte beeld zich niet prijsgeeft. En als het dat toch lijkt te doen, verradt het zichzelf. *Ceci n'est pas une pipe*. Dit is geen pijp, maar slechts de afbeelding van een pijp. Probeer 'm maar eens te stoppen, zei Magritte.

Velen van u zullen het schilderij kennen, maar wist u ook dat het als titel meekreeg: *La trahison des images / Het verraad der beelden / Het verraad van de voorstelling*. Het is de afbeelding die de werkelijkheid verradt door haar vast te willen leggen.

Hoe kijken wij dan? Is er een manier van zien en zich gezien weten, zonder dat daarbij verraad in het spel is?

Bestaan er beelden die niet verraden, maar het geheim intact laten?

En hoe zit dat met onze beelden van God, van het goddelijke?

We kijken op deze vierde zondag van Advent uit naar het Kerstfeest, naar de geboorte van Christus. Als er perfect beeld van God is, dan is hij het wel. Maar we zijn gewaarschuwd: schijn bedriegt, ook de schone schijn van het Kerstfeest. Ik zou bijna zeggen: *ceci n'est pas un culte*.

Laten we bidden.

Gebed

Barmhartige God,

Niemand heeft U ooit gezien,
maar wij zoeken Uw gezicht onder de mensen.

Niemand heeft U ooit gezien,
maar wij verlangen naar jou die ons ziet,
die onze gezichten opdelft en ons mooi maakt.

Boetseer een nieuw hart voor ons,
blaas ons een nieuwe geest in,
doe nieuwe bronnen in ons opwellen,
dat wij jouw woord horen,
dat wij jouw licht zien,
dat wij jouw liefde doen.

Amen.

Lied: Delf mijn gezicht op

Lezing: [Filippenzen 2: 6-11](#)

Lied: Scheur de wolken uiteen

Overweging 1: Idool

Gemeente van Jezus Christus,
lieve mensen van God,

Het Grieks kent twee woorden voor 'beeld': εἰκών en εἰδωλον, *ikoon* en *idool*. Onder meer de woorden iconografie en idolatrie zijn ervan afgeleid.

Gij zult u geen gesneden beeld maken en u voor die niet buigen noch hen dienen. Het strikte verbod op de verering van godenbeelden is een verbod op *idolatrie*. De Joodse traditie is doortrokken van een diep besef dat het goddelijke niet in woord, noch in beeld vast te leggen is. God onttrekt zich aan de vormen van onze verbeelding. Elke voorstelling is een verraad, een *idool*. En dat geldt niet alleen voor de beeldende kunst, maar ook voor de taal. Want niet voor niets worden de vier letters van de Godsnaam niet uitgesproken, maar door anderen vervangen die wel uitspreekbaar zijn.

In het christendom ligt dit van meet af aan anders. Want in het Nieuwe Testament al wordt Jezus aangeduid als beeld, als *ikoon* van God. De icoon brengt God niet op begrip, maar slaat elk begrip uit handen. Iconen bevrijden ons juist van al onze idolen. Iconen bevrijden ons van de gefixeerde begrippen en beelden die we hebben van onszelf, van elkaar en van God. Bij idolen proberen we de ander te begrijpen, te plaatsen, vast te zetten, in te kaderen, te beheersen. Bij iconen draait alles om de ontvankelijkheid.

Er was altijd opnieuw ook weer strijd over de beelden en hun betekenis. Zo werden driedimensionale beelden verboden en mochten reliëfs later toch weer wel. Vanuit didactisch oogpunt had men ook gewoon praktische behoefte aan afbeeldingen voor hen die niet konden lezen. In onze tijd zien we die strijd in alle heftigheid ontbranden in de Islam, als het gaat over de afbeeldingen van de profeet.

Met idolen op zichzelf is denk ik niks mis. Maar het is van levensbelang dat we ons bewust blijven van het feit, dat het ónze beelden zijn, dat het een weerslag is van onze persoonlijke ervaring.

Het is onmogelijk om zonder beeldvorming en zonder verbeelding te leven. We geven nu eenmaal taal en teken aan onze ervaring en met die vertaling en verbeelding brengen we de werkelijkheid ook op begrip. Elke vormgeving is een vervorming, elk beeld kadert in, elke afbeelding verraadt de voorstelling.

Als ik me voorstel dat Magritte een schilderij van Christus zou maken, dan zie ik een doek voor me zoals in *L'image parfaite*, het perfecte beeld. We zien geen gezicht, we zien een persoon op de rug. Ze — ik denk dat het een vrouw is — ze kijkt naar een schilderij. Een zwart vlak is het, dat zou kunnen verwijzen naar het *Zwarte vierkant* van de Russische schilder Malevich. Ook Malevich beschouwde zijn Zwarte vierkant als het perfecte beeld, als de ultieme afbeelding voorbij alle zichtbaarheid.

Hier valt heel veel meer over te zeggen, maar het is hoe dan een kader, een raamwerk: een venster op de werkelijkheid. Het is een beeld dat de werkelijkheid desalniettemin niet prijs geeft, zo min als de vrouw zich laat zien. Magrittes schilderijen zijn op een hyperrealistische manier surrealistisch, zoals de werkelijkheid — ook in het echt — onkenbaar en ongrijpbaar is. Zoals ook wij zelf in het echt onkenbaar en ongrijpbaar zijn. Zoals ‘een landschap meer ruimte is dan te zien is — en zonen meer zijn dan de perfecte vorm van de lippen’.

Lezing/Lied: Ken je mij?

Overweging 2: Icoon

Er is nog een andere schilder, waarover we het vandaag moeten hebben. Dat is Henk Hage. Enkele jaren geleden stuurde een vriend mij Hages boek *Bewaakte ogenblikken* toe. In dat boek staan portretten van misdadigers, mensen die *twenty-for-seven* worden bewaakt op de longstay-afdeling van een tbs-kliniek. Hage kreeg de opdracht hen allemaal te portretteren en dat zo te doen dat ze onherkenbaar zouden blijven.

Hage moest als het ware de gezichten opdelfen van mensen die, hoewel streng bewaakt, toch ongezien blijven. Een gedachte achter deze onderneming was ook, dat iedereen een diep verlangen heeft om gezien te worden, werkelijk gezien en gekend. Maar bij dat wezenlijke verlangen hoort tegelijk een fundamentele angst die net zo diep in ons zit, namelijk de angst voor wat er dan te zien zal zijn. De angst voor de angst van de ander als die mij ziet.

*Delf mijn gezicht op, maak mij mooi.
Wie mij ontmaskert zal mij vinden.
Ik heb gezichten, meer dan twee,
ogen die tasten in den blinde,
harten aan angst voor angst ten prooi.*

Delf mijn gezicht op. Maar het ‘waarlijk gelukte portret is een crisis’, schrijft Willem Jan Otten in de prachtige inleiding bij al deze portretten.

‘Het waarlijke gelukte portret is een crisis. De achthonderd en drie selfies die de 24-jarige Koreaanse vanmiddag naast me op het Amsterdamse terras tijdens haar tocht door Europa op Facebook post, zijn evenzovele bewijzen van haar totale onzichtbaarheid. (...) De beeldcultuur is in het manische stadium gekomen waar wij onszelf, in ons ontembaar verlangen om gezien te worden, met onze eigen beelden uitwissen.’

De portretten van Henk Hage laten die crisis ook zien. Hij heeft mensen geschilderd, die onze samenleving heeft uitgewist. Ze hebben stuk voor stuk uren voor hem geposeerd, met hun gezichten en hun harten aan angst ten prooi. Het zijn wonderlijke, nietsontziende en toch ook hartbrekende portretten geworden.

‘Zoveel mens samengeperst op zo’n klein oppervlak, Het is moeilijk om je daar niet mateloos over te verbazen — Henk Hage is een meester van de concentratie, elke kop is een gebalde vuist.’

Aldus Willem Jan Otten.

Elke bewoner van de kliniek is minstens twee maal geportretteerd, één voor de reeks die in de kliniek hangt en één voor eigen gebruik.

Een derde van de bewoners heeft gezegd dat ze hun ‘eigen’ portret aan hun moeder zouden geven. Deze levenslang aan hun onuitsprekelijke daden geketende mensen hebben een moeder door wie ze

zich 'gezien' weten. En zij willen nu dat hun portretje gezien wordt, 'thuis', 'ergens in de wereld van de mensen', in het blikveld van de eerste en laatste die van hen houdt.

Ik vertel dit, omdat ik ergens het vermoeden heb dat Henk Hage zich oefent in het schilderen van iconen. Deze portretten hebben zonder meer iets iconisch. Ze hebben het 'stuntelige' dat iconen hebben. Ze willen niet per se pleasen of gelijken en juist daardoor spreken ze des te meer. Ze zijn nietsontziend, maar laten geen oordeel zien. Het zijn geen karikaturen, maken niet belachelijk, maar verdoezelen evenmin. Ze proberen enkel te 'zien', zonder schaamte.

Ik vertel dit, omdat ik denk dat Hage ons gezichten wil laten zien zonder ze te verraden. Bij Magritte zien we bijna geen gezichten: ze kijken van ons weg of zijn op een bepaalde manier bedekt of gemaskeerd. Ze geven zich niet prijs, laten zich niet kennen. Bij Hage dringen ze zich rücksichtslos aan ons op, er is geen ontkomen aan. Maar het zijn desondanks geen beelden waar je grip op krijgt. Ook hier blijft het geheim intact. Hage schildert iconen van menselijkheid, gekwelde menselijkheid. Zie, de mens, ecce homo.

Hoe ontvangen wij Jezus Christus, die zich aan onze beelden onttrekt, die zich onttrekt aan alle begrip en inkadering? Zijn wij ontvankelijk voor het Christuskind, dat de gestalte aanneemt van een slaaf, dat zich vernedert tot de dood?

Als Jezus het waarlijk gelukte portret van God is, dan is hij de God die zichzelf ontledigt en vernedert. Dat is waarlijk Gods crisis. En zo doorbreekt Christus onze beelden van wie God is, zo doorbreekt hij onze beelden van wat menselijk is. Juist in het zelfverlies van de overgave kunnen we ruimte scheppen in onszelf voor het andere en het verborgene. Als we ons overgeven, kan er in onszelf een ontvankelijkheid ontstaan voor het geheimenis.

Als we vandaag op deze vierde Advent uitzien naar de komst van de mensenzoon, doen we dat vanuit een verlangen om gezien te worden door een mens die mijn zuiverste zelf ziet en kent en liefheeft. En die ons leert om liefde te doen. En die ons oplicht. Dat wij U zien. Amen.

Muziek

Voorbeden

Eeuwige,
in deze meest donkere tijd van het jaar hebben we behoefte aan licht, aan warmte, omdat we ons niet kunnen warmen aan elkaar als gemeenschap. We willen elkaar weer omarmen, elkaar vasthouden. We hebben behoefte aan inzicht, aan politici en dokters die doortastend en eensgezind deze crisis aanpakken. We bidden dat we leren om te gaan met onzekerheid, die ons aanzet te zoeken naar inzicht.

Nu nog kijken we in donkere spiegels, we blijven vreemd voor ons zelf. Mensen die zien en weer vergeten. We bidden om zelfkennis, dat we inzien wie we echt zijn, zodat, wat we voor onszelf en de ander het liefst verborgen willen houden, aan het licht kan komen.

We maken ons ook van de ander beelden die onvolledig, onjuist zijn. We bidden, dat wij ons open stellen, zodat we elkaar werkelijk zien.

We hopen en verwachten dat jij, Eeuwige, ons tot in ons diepste zelf kent, omdat wij ons beeld vertekenen met onze zelfrechtvaardiging en onze goede bedoelingen.

Bidden wij in een moment van stilte voor wat ons persoonlijk ter harte gaat.

Stilte

Dan, eenmaal, wordt wat niet bestaat: wij zullen open gaan en zien en horen, oog in oog, van mens tot mens. Dat het zo mag zijn.

Tafelgebed Niemand heeft u ooit gezien

Breken en Delen

Lied: Kome wat komt

Zegen

Lied: In de hemel onze Vader